

УДК 347.235:343.141

DOI <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2026.3.45>

САВІЦЬКА А.В.

**КРИМІНАЛІСТИЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ
У СФЕРІ ЗЕМЕЛЬНИХ ВІДНОСИН****CRIMINAL CHARACTERISTICS OF CRIMINAL OFFENSES
IN THE SPHERE OF LAND RELATIONS**

У статті здійснено комплексне дослідження теоретичних та прикладних аспектів криміналістичної характеристики кримінальних правопорушень у сфері земельних відносин як одного з ключових елементів окремої криміналістичної методики їх розслідування. Обґрунтовано, що ефективність виявлення, розкриття та розслідування цієї категорії кримінальних правопорушень безпосередньо залежить від належного використання системи узагальнених відомостей про їх типові ознаки, закономірності механізму вчинення та особливості слідоутворення. Проаналізовано основні наукові підходи до визначення поняття криміналістичної характеристики, її місця в системі криміналістичної науки та значення для організації процесу розслідування. Визначено, що криміналістична характеристика кримінальних правопорушень у сфері земельних відносин є складною інформаційною моделлю, яка поєднує дані про предмет кримінально-протиправного посягання, способи підготовки, вчинення та приховування протиправних дій, типову слідову картину, обстановку вчинення кримінального правопорушення та характеристику особи правопорушника. Акцентовано увагу на тому, що встановлення кореляційних зв'язків між цими елементами створює передумови для висунення обґрунтованих слідчих версій, визначення напрямів досудового розслідування та оптимізації діяльності слідчого і дізнавача. Особливу увагу приділено специфіці кримінальних правопорушень у сфері земельних відносин, що обумовлена складністю правового регулювання земельної сфери, значним обсягом документації, використанням електронних державних реєстрів та поширенням корупційних механізмів під час реалізації земельних правовідносин. Наголошено, що сучасні способи незаконного заволодіння земельними ресурсами та порушення порядку їх використання нерідко пов'язані з фальсифікацією офіційних документів, внесенням неправдивих відомостей до інформаційних систем, використанням службового становища та діяльністю організованих груп, що значно ускладнює процес розслідування та потребує застосування спеціальних криміналістичних знань.

Ключові слова: криміналістична характеристика, кримінальні правопорушення, земельні відносини, методика розслідування, досудове розслідування, слідова картина, спосіб учинення кримінального правопорушення, земельні ресурси, особа правопорушника.

The article provides a comprehensive study of the theoretical and applied aspects of the criminalistic characteristics of criminal offenses in the sphere of land allotments as one of the key elements of the adjacent criminalistic methodology of their investigation. It has been proven that the effectiveness of identifying, discovering and investigating this category of criminal offenses must depend on a reliable system of historical records about their types of signs, patterns the mechanism of execution and the particularity of the follow-up. The main scientific approaches are analyzed to define the concept

© САВІЦЬКА А.В. – здобувач кафедри права (Університет сучасних знань)

Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу (CC BY 4.0)

of criminalistic characteristics, their place in the system of criminalistic science and significance for organizing the process of proof. It is determined that the criminalistic characteristics of criminal offenses in the sphere of land acquisitions include a complex information model, which provides detailed information about the subject of the criminal offense, methods of preparation, execution and seizure illegal actions, a typical trace pattern, the situation of the crime and the characteristics of the individual offender. The emphasis is placed on the fact that the establishment of correlative connections between these elements creates changes in the development of detailed investigations, the development of direct pre-trial investigation and optimization activity of the investigator and investigator. Particular attention is paid to the specificity of criminal offenses in the sphere of land payments, which is due to the complexity of legal regulation of the land sector, the significant burden of documentation, the use of electronic state registers and expansion corruption mechanisms during the implementation of land rights. It is agreed that current methods of illegal encroachment of land resources and disruption of order are often associated with the falsification of official documents, the introduction of false statements to information systems, in the service sector and the activities of organized groups, which significantly complicates the process of proof and will require the acquisition of special forensic knowledge.

Keywords: *criminalistic characteristics, criminal offenses, land records, investigation methods, pre-trial investigation, trace picture, method of committing criminal offenses, land resources, person of the offender.*

Актуальність теми. На сучасному етапі розвитку України земля виступає одним із найцінніших природних ресурсів та важливою економічною основою функціонування держави і територіальних громад. Активізація земельної реформи, впровадження ринку земель сільськогосподарського призначення, удосконалення механізмів державної реєстрації речових прав та цифровізація земельно-кадастрової системи, поряд із позитивними змінами, створили нові ризики для виникнення та поширення кримінально-протиправних посягань у сфері земельних відносин. Незаконне заволодіння земельними ділянками, самовільне зайняття земель, підроблення правовстановлюючих документів, маніпуляції з відомостями Державного земельного кадастру та Державного реєстру речових прав на нерухоме майно, а також зловживання службовими повноваженнями під час розпорядження землями державної і комунальної власності становлять суттєву загрозу економічній безпеці держави та підривають принципи законності у сфері земельних правовідносин.

Складність розслідування зазначеної категорії кримінальних правопорушень обумовлена багатогранністю механізму їх учинення, значною кількістю учасників земельних правовідносин, необхідністю аналізу великого обсягу спеціальної документації та використання спеціальних знань у галузі земельного права, землеустрою, геодезії, кадастрової діяльності та інформаційних технологій. Крім того, значна частина таких кримінальних правопорушень має латентний характер, а їх вчинення часто пов'язане з використанням корупційних схем, службового становища та сучасних цифрових інструментів, що значно ускладнює процес збирання доказової інформації та встановлення всіх обставин кримінального провадження [1, с. 236–237].

За таких умов особливого значення набуває криміналістична характеристика кримінальних правопорушень у сфері земельних відносин, яка виступає інформаційною основою для побудови окремої методики їх розслідування. Її використання дозволяє систематизувати найбільш типові ознаки кримінально-протиправної діяльності, встановити взаємозв'язки між способом учинення кримінального правопорушення, особою правопорушника, предметом посягання та типовою слідовою картиною, а також сформувати алгоритм дій слідчого в типових слідчих ситуаціях. Саме криміналістична характеристика забезпечує можливість своєчасного висунення слідчих версій, прогнозування поведінки причетних осіб, визначення джерел доказової інформації та ефективного планування слідчих (розшукових) і негласних слідчих (розшукових) дій.

Разом із тим аналіз сучасних наукових досліджень свідчить, що питання змісту, структури та функціонального призначення криміналістичної характеристики кримінальних правопорушень у сфері земельних відносин залишаються недостатньо розробленими. У криміналістичній літературі відсутній єдиний підхід до визначення її поняття, переліку структурних елементів та їх взаємозв'язків, а також недостатньо дослідженими є особливості використання такої характеристики в умовах цифровізації земельної сфери та постійного оновлення земельного законодавства.

Це зумовлює необхідність подальшого наукового осмислення зазначеної проблематики та розроблення сучасної моделі криміналістичної характеристики, адаптованої до актуальних потреб правоохоронної практики [2, с. 289–290]. Отже, актуальність дослідження криміналістичної характеристики кримінальних правопорушень у сфері земельних відносин визначається потребою вдосконалення наукових засад їх розслідування, підвищення ефективності діяльності органів досудового розслідування та формування дієвого механізму кримінально-правового захисту земельних ресурсів як одного з найважливіших об'єктів національного багатства України.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Теоретичні та прикладні питання криміналістичної характеристики кримінальних правопорушень традиційно займають важливе місце у вітчизняній та зарубіжній криміналістичній науці. Підґрунтя для формування сучасного розуміння цієї наукової категорії закладено у працях В. Д. Берназа, В. А. Журавель, А. П. Запотоцького, П. М. Кубрака, В. С. Кузьмичова, Г. І. Прокопенка, М. В. Салтєвського, Б. М. Семенишина-Фіголь, Ю. М. Черноус, В. Ю. Шепітько та інших учених.

Водночас аналіз наукової літератури свідчить, що, незважаючи на значний доробок учених, досі відсутній єдиний підхід до визначення поняття, структури та системи елементів криміналістичної характеристики кримінальних правопорушень у сфері земельних відносин. Недостатньо дослідженими залишаються питання взаємозв'язків між її складовими, особливостей використання криміналістичної характеристики в умовах цифровізації земельної сфери, функціонування державних електронних реєстрів та трансформації земельних правовідносин у процесі реалізації земельної реформи. Це зумовлює необхідність подальшого комплексного дослідження зазначеної проблематики та вдосконалення наукових засад методики розслідування кримінальних правопорушень у сфері земельних відносин.

Мета статті. Метою статті є комплексне дослідження теоретичних та практичних засад криміналістичної характеристики кримінальних правопорушень у сфері земельних відносин, визначення її сутності, структури та функціонального призначення в системі окремої криміналістичної методики розслідування.

Виклад основного матеріалу. Криміналістична характеристика кримінальних правопорушень традиційно посідає центральне місце в системі окремих криміналістичних методик, оскільки саме вона забезпечує інформаційне підґрунтя для організації та планування досудового розслідування. У сучасній криміналістиці ця категорія розглядається як результат узагальнення слідчої, експертної та судової практики, що відображає найбільш типові закономірності механізму вчинення певного виду кримінальних правопорушень, їх відображення у навколишньому середовищі та особливості діяльності суб'єктів кримінального провадження щодо їх виявлення і розслідування [3, с. 105]. Саме тому криміналістична характеристика виступає своєрідною інформаційною моделлю, яка дозволяє на початкових етапах розслідування компенсувати дефіцит доказової інформації та визначити найбільш раціональний алгоритм процесуальних дій.

Формування сучасних підходів до розуміння криміналістичної характеристики пов'язане з розвитком загальної теорії криміналістичної методики. Починаючи з другої половини ХХ століття, науковці розглядали її як систему взаємопов'язаних відомостей про типові ознаки кримінальних правопорушень, що дозволяють прогнозувати окремі обставини події, встановлювати причинно-наслідкові зв'язки між її елементами та будувати обґрунтовані слідчі версії. Сучасні дослідження підтверджують, що криміналістична характеристика має не лише теоретичне, а й виразне прикладне значення, адже саме на її основі формуються окремі методики розслідування та виробляються практичні рекомендації для слідчих і дізнавачів [4, с. 312–313].

Особливої актуальності питання криміналістичної характеристики набувають щодо кримінальних правопорушень у сфері земельних відносин. Земельні ресурси є об'єктом особливої правової охорони та становлять основу економічної, продовольчої й екологічної безпеки держави. Проведення земельної реформи, відкриття ринку земель, цифровізація кадастрових та реєстраційних процедур, розвиток електронних сервісів у сфері землеустрою істотно змінили механізми функціонування земельних правовідносин [5, с. 236–237]. Водночас ці процеси сприяли появі нових способів учинення кримінальних правопорушень, пов'язаних із незаконним заволодінням земельними ділянками, маніпуляціями з державними реєстрами, фальсифікацією правовстановлюючих документів, самовільним зайняттям земель та використанням корупційних схем під час прийняття управлінських рішень.

Складність розслідування кримінальних правопорушень у сфері земельних відносин полягає в тому, що вони, як правило, мають багатоепізодний характер, супроводжуються значним документообігом, використанням електронних інформаційних систем та спеціальних знань

у галузі земельного права, землеустрою, геодезії, картографії й державної реєстрації речових прав [6, с. 115–116]. Досить часто такі кримінальні правопорушення вчиняються організованими групами за участю службових осіб органів державної влади, місцевого самоврядування, суб'єктів господарювання у сфері землеустрою та державних реєстраторів. У зв'язку з цим виникає необхідність використання комплексного підходу до їх розслідування, важливим складником якого є правильно сформована криміналістична характеристика.

У криміналістичній літературі не існує єдиного підходу до визначення структури криміналістичної характеристики. Разом із тим більшість науковців сходяться на тому, що до її складу повинні входити найбільш стійкі та взаємопов'язані елементи, які відображають механізм кримінально-протиправної діяльності та можуть бути використані для організації процесу розслідування [7, с. 283–284]. Стосовно кримінальних правопорушень у сфері земельних відносин доцільно виокремлювати такі структурні елементи: предмет кримінально-протиправного посягання; спосіб підготовки, вчинення та приховування кримінального правопорушення; обставини його вчинення; типову слідову картину; характеристику особи правопорушника.

Першим і одним із найважливіших елементів криміналістичної характеристики є предмет кримінально-протиправного посягання. У кримінальних правопорушеннях цієї категорії ним виступає не лише земельна ділянка як частина земної поверхні з установленими межами та визначеним правовим режимом, а й пов'язані з нею майнові права, документація із землеустрою, дані Державного земельного кадастру, відомості Державного реєстру речових прав на нерухоме майно, технічна документація, матеріали інвентаризації та інші інформаційні ресурси. У багатьох випадках саме незаконне втручання в обіг цих документів і відомостей створює передумови для подальшого заволодіння земельними ресурсами або їх незаконного використання [8, с. 17].

Наступним елементом виступає спосіб учинення кримінального правопорушення, який у криміналістиці розглядається як система взаємопов'язаних дій із підготовки, реалізації злочинного наміру та приховування його наслідків. Для кримінальних правопорушень у сфері земельних відносин характерним є поєднання правових, організаційних та технічних способів впливу на об'єкт посягання [9, с. 119–120]. До найбільш поширених належать виготовлення та використання підроблених документів, внесення неправдивих відомостей до офіційних реєстрів, незаконне оформлення права власності чи користування земельною ділянкою, підроблення рішень органів місцевого самоврядування, використання фіктивної документації із землеустрою, самовільне зайняття земель та незаконне будівництво. Окрему групу становлять кримінальні правопорушення, що реалізуються шляхом зловживання службовими повноваженнями посадовими особами, які мають доступ до прийняття рішень у сфері земельних відносин.

Водночас спосіб учинення кримінального правопорушення тісно пов'язаний зі способами його приховування. Після реалізації злочинного задуму винні особи нерідко вживають заходів щодо легалізації незаконно отриманих прав на земельні ділянки, знищують або змінюють документацію, вносять зміни до електронних баз даних, створюють фіктивні правовичні чи використовують підконтрольних осіб для подальшого відчуження земель. Саме тому встановлення всіх стадій реалізації злочинної діяльності дозволяє більш повно реконструювати механізм кримінального правопорушення та визначити коло осіб, причетних до його вчинення.

Важливе місце у структурі криміналістичної характеристики займає обстановка вчинення кримінального правопорушення, яка охоплює сукупність умов, часу, місця та інших факторів, що впливають на механізм реалізації злочинного наміру. Для кримінальних правопорушень у сфері земельних відносин характерною особливістю є те, що вони часто вчиняються в умовах офіційної адміністративної діяльності, пов'язаної з підготовкою та погодженням землевпорядної документації, веденням кадастрового обліку, державною реєстрацією речових прав або здійсненням державного контролю за використанням земель. Це зумовлює необхідність детального дослідження порядку документообігу, повноважень посадових осіб та особливостей функціонування електронних інформаційних систем [10, с. 81].

Особливого значення для формування слідчих версій набуває типова слідова картина кримінальних правопорушень у сфері земельних відносин. У криміналістичній науці вона розглядається як сукупність матеріальних та ідеальних слідів, що виникають у результаті злочинної діяльності та відображають її механізм. Для цієї категорії кримінальних правопорушень типовими є документальні, цифрові, матеріальні та інтелектуальні сліди. До них належать підроблені державні акти, договори, рішення органів влади, технічна документація із землеустрою, електронні записи в кадастрових та реєстраційних системах, комп'ютерні файли, електронне листування, дані геоінформаційних систем, а також показання свідків, спеціалістів і потерпілих. Особливістю

сучасної слідової картини є збільшення кількості так званих цифрових або віртуальних слідів, що утворюються внаслідок використання інформаційно-комунікаційних технологій та автоматизованих державних реєстрів [11, с. 109–110].

Аналіз слідової картини дозволяє не лише встановити обставини вчинення кримінального правопорушення, але й визначити характер дій правопорушників, способи маскування злочинної діяльності та напрямки пошуку додаткових джерел доказової інформації. Наприклад, виявлення невідповідностей у відомостях державних реєстрів може свідчити про незаконне втручання в інформаційні системи або використання підроблених документів, тоді як аналіз електронних журналів доступу дозволяє встановити осіб, які здійснювали відповідні реєстраційні дії [1, с. 243–244].

Окремим структурним елементом криміналістичної характеристики є характеристика особи правопорушника. Для кримінальних правопорушень у сфері земельних відносин не характерний єдиний типовий суб'єкт. Ними можуть бути як пересічні громадяни чи представники суб'єктів господарювання, які прагнуть незаконно отримати земельні активи, так і службові особи органів державної влади та місцевого самоврядування, державні реєстратори, землевпорядники, інженери-геодезисти та інші фахівці, які використовують свої професійні знання або службові повноваження для реалізації злочинного наміру. Досить поширеним є вчинення таких кримінальних правопорушень у співучасті, коли окремі учасники виконують різні функції: підготовку документів, організацію реєстраційних процедур, пошук земельних ділянок, оформлення фіктивних правочинів чи забезпечення прикриття незаконної діяльності.

Водночас практична цінність криміналістичної характеристики полягає не лише в описі окремих її елементів, а насамперед у встановленні стійких закономірних зв'язків між ними. Так, спосіб учинення кримінального правопорушення обумовлює характер і локалізацію слідів, а аналіз предмета посягання та обставинки його вчинення дозволяє визначити коло можливих правопорушників та мотиви їхньої поведінки. У свою чергу, інформація про особу правопорушника сприяє прогнозуванню способів приховування злочину, можливих контактів із співучасниками та місць знаходження доказів. Саме ці кореляційні зв'язки забезпечують можливість побудови найбільш імовірних слідчих версій та оптимального планування досудового розслідування [11, с. 202–203].

Отже, криміналістична характеристика кримінальних правопорушень у сфері земельних відносин являє собою науково обґрунтовану систему взаємопов'язаних відомостей про типові ознаки механізму їх учинення, що базується на узагальненні слідчої, експертної та судової практики. Вона є важливим інструментом криміналістичного забезпечення діяльності правоохоронних органів, сприяє правильній оцінці слідчої ситуації, формуванню ефективних слідчих версій, визначенню напрямів пошуку доказової інформації та вдосконаленню методики розслідування кримінальних правопорушень у сфері земельних відносин в умовах сучасних викликів і цифрової трансформації суспільних відносин.

Висновки. Проведене дослідження дає підстави стверджувати, що криміналістична характеристика кримінальних правопорушень у сфері земельних відносин є одним із визначальних елементів окремої криміналістичної методики їх розслідування та виконує важливу інформаційно-пізнавальну і практичну функцію. Вона забезпечує систематизацію відомостей про найбільш типові закономірності механізму вчинення таких кримінально-протиправних діянь, сприяє правильній оцінці слідчої ситуації, висуненню обґрунтованих слідчих версій та визначенню оптимального алгоритму дій під час досудового розслідування.

Установлено, що криміналістична характеристика кримінальних правопорушень у сфері земельних відносин повинна розглядатися як цілісна система взаємопов'язаних елементів, до яких належать предмет кримінально-протиправного посягання, спосіб учинення кримінального правопорушення, обстановка його вчинення, типова слідова картина та характеристика особи правопорушника. Саме встановлення кореляційних зв'язків між цими складовими дозволяє підвищити ефективність пошуку доказової інформації, прогнозувати поведінку причетних осіб і своєчасно визначати найбільш результативні напрями розслідування.

Обґрунтовано, що сучасні тенденції розвитку земельних відносин, цифровізація кадастрових і реєстраційних процедур, а також поширення складних механізмів незаконного заволодіння земельними ресурсами потребують постійного вдосконалення наукових підходів до формування криміналістичної характеристики цієї категорії кримінальних правопорушень. Її подальший розвиток має базуватися на комплексному використанні положень криміналістики, кримінального права та кримінології, а також на узагальненні актуальної слідчої, експертної та судової практики.

Таким чином, удосконалення криміналістичної характеристики кримінальних правопорушень у сфері земельних відносин та її адаптація до сучасних умов функціонування земельної сфери сприятимуть підвищенню ефективності діяльності органів досудового розслідування, забезпеченню належного захисту земельних ресурсів і формуванню сучасних науково обґрунтованих методик розслідування зазначеної категорії кримінальних правопорушень.

Список використаних джерел:

1. Криміналістика: підручник / В. В. Пясковський, Ю. М. Чорноус, А. В. Самодін та ін.; за заг. ред. В. В. Пясковського. 2-ге вид., перероб. і допов. Харків : Право, 2020. 752 с.
2. Салтевський М. В. Криміналістика (у сучасному викладі) : підручник. Київ : Кондор, 2008. 588 с.
3. Журавель В. А. Ситуаційний підхід до формування окремих криміналістичних методик розслідування злочинів. *Теорія і практика судової експертизи і криміналістики* : зб. наук. пр. Харків, 2008. Вип. 8. С. 102–108.
4. Одерій О. В. Теорія і практика розслідування злочинів проти довкілля : монографія. Харків : Діса плюс, 2015. 528 с.
5. Криміналістика : підручник / В. Ю. Шепітька. 5-те вид. переробл. та допов. К. : ІнЮре, 2016. 640 с.
6. Чорноус Ю. М. Криміналістичне забезпечення розслідування злочинів : монографія. Вінниця : Нілан, 2017. 491 с.
7. Запотоцький А. П. Теоретичні основи та практика розслідування злочинів у сфері будівництва : дис. ... док. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2018. 510 с.
8. Берназ В. Д. Криміналістична характеристика як наукова категорія. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2006. № 1. С. 16–18.
9. Кузьмічов В. С., Прокопенко Г. І. Криміналістика : навч. посіб. К. : Юрінком Інтер, 2001. 368 с.
10. Журавель В. А. Криміналістичні методики: сучасні наукові концепції : монографія. Х. : Апостіль, 2012. 304 с.
11. Волобуєв А. Ф. Механізм злочину та його зв'язок з концептуальними положеннями криміналістики : монографія. Кривий Ріг : Р. А. Козлов, 2019. 122 с.

Дата першого надходження статті до видання: 05.05.2026

Дата прийняття статті до друку після рецензування: 29.05.2026

Дата публікації (оприлюднення) статті: 15.06.2026